Soruşturma - II

Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU*

- **Selefîlik kavramının kaynağı hakkında bilgi verir misiniz?**

Bir kavram olarak Selefîlik(es-Selefîyye) nispeten geç dönemlere ait bir kavram olup, İslâmın ilk asırlarında görülen bir kavram değildir.(Buna mukabil Arap dilinde İslâm öncesinde de kullanımda olan selef kavramının kök anlamının ötesinde dinî bir kavram olarak erken dönemlerden itibâren kullanılan bir kavram olduğunu da burada belirtmek gerekir).Günümüzde Selefîyye kavramının yoğun bir şekilde kullanımının yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonrasına rastladığını da söylemek mümkündür.

Dinî bir kavram olarak Selefîyye İslâmın en doğru ve mükemmel yorumunun ilk asırlarlardaki Müslüman nesillerin- özellikle de sahâbe, tabiîn ve tebeu't-tabiîn nesillerinin – yorumu olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Ancak ilk nesillere atıfta bulunulurken, bu nesillerin tamamından ziyâde seçmeci davranılarak belli kesimlere ve şahsiyetlere başvurulur. Bu sebeple ilk nesillere atıfta bulunulurken, onların tamamına değil seçilen belli kesimlere atıfta bulunulduğunu göstermek amacıyla da "es-selef es-sâlih" kavramı geliştirilmiştir. Kuşkusuz bu kavramın içinin her grup veya kişi tarafından farklı bir şekilde doldurulduğu da bir vakıâdır. Keza bir dönem için "halef" olanların ileriki dönemlerde "selef" olarak kabul edildiği de bir başka vakıâdır. Özetle her kesimin veya kişinin izini takip etmek istediği "selef" birbirinden farklı olabilmektedir.

Genellikle Selefîyye kavramının Sünnî dünyaya ait bir kavram olduğu zannedilirse de diğer mezheplerde de mevcut olduğunu, mesela Şîa'da günümüzde bir Şiî Selefîlik'ten bahsedilebileceğini de bilmekte yarar vardır.

- **Selefîliğin târihî kökenleri nereye dayanır?**

Günümüz Selefîliği tarihteki geleneksel Selefîliğin bir devamı olarak kabul edilebilir. Geleneksel Selefîlik ise aslında Ehlü'l-Hadîs/Ashâbü'l-Hadîs geleneğinin devamıdır ve kavramsal olarak da Ehlü'l-Hadîs/Ashâbü'l-Hadîs kavramlarından sonradır. Ancak zihniyet olarak sonrakilerin (el-halef) öncekileri (es-selef) takip ve hattâ "taklîd" etmesi gerektiğine inanan zihniyetin kökenleri sahâbe dönemine kadar gitmektedir. Hanefî ulemâsının râvîleri değerlendirirken başvurduğu fıkıhla marûf olan sahâbîler/ rivâyetle marûf olan sahâbîler ayrımından yararlanarak, rivâyetle marûf olan sahâbîlerin ve özellikle de kaynaklar tarafından, Hz. Peygamber'i aynen taklîd etmeye önem verdiği belirtilen Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin selefî düşüncenin kurucu ataları olduğundan söylenebilir. Bu gibi "taklîd"i esas alan sahâbîlerin yolundan giden

* Prof. Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-posta: kirbasoglu@divinity.ankara.edu.tr

tabiûnun da selefî düşüncenin şekillenmesinde büyük rolü olduğunu unutmamak gerekir. Tabiûndan sonra bu çizgi ağırlıklı olarak Ehlü'l-Hadîs/Ashâbü'l-Hadîs tarafından temsil edilmiştir. Ağırlıklı olarak dememizin sebebi, Ehlü'l-Hadîs'in tamamen homojen bir yapı arz etmemesi, aksine bu taklîd yaklaşımının dışına çıkan Ehlü'l-Hadîs mensuplarının da mevcut olmasıdır. Mamafih Ehlü'l-Hadîs içerisinde egemen yaklaşımın "taklîd" olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Bu Ehlü'l-Hadîs/Ashâbü'l-Hadîs çizgisi ilerleyen asırlarda Hanbelîler tarafından temsil edilmiş ve günümüze de kendisi de bir Hanbelî olan İbn Teymiyye'nin fikirlerinden etkilenmiş olan Muhammed b. Abdilvehhâb gibi şahsiyetler tarafından taşınmış, canlandırılmış ve geliştirilmiştir.

- **İbn Teymiye ve Muhammed b. Abdilvehhab'ın Selefî çizgideki konumu nedir? Selefî çizgideki asıl kırılmayı İbn Teymiyye ile mi başlatmak gerekir, yoksa Muhammed b. Abdilvehhâb ile mi?**

Kuşkusuz Muhammed b. Abdilvehhâb ile! Zira Muhammed b. Abdilvehhâb'la Selefîlik siyâsî bir proje haline geldiği için elbette böyle bir kırılmadan söz etmek mümkündür. Ayrıca İbn Teymiyye ile Muhammed b. Abdilvehhâb arasında bir mukayese yapıldığında entelektüel olarak da Vehhâbîliğin bir ilerlemeyi değil gerilemeyi temsil ettiğini söylemek gerekir. Zira İbn Teymiyye Selefîliğin köşe taşlarından birisi olarak, kendi zamanına kadar gelen çeşitli akımlarla ve bilhassa felâsife ve teosofi gelenekleriyle hesaplaşabilecek kadar felsefe/mantık ve tasavvuf felsefesi/felsefî tasavvuf/teosofi konusunda derin bir bilgiye sahipti. Muhammed b. Abdilvehhâb'ın ise bu donanımdan mahrûm olduğunu belirtmek gerekir. Muhtemelen Vehhâbîliğin bugün karşı karşıya kaldığı pek çok problemin temelinde muhtemelen bu anti-entelektüelizm eğilimleri yatmaktadır.

- **Vehhâbîlik ile Selefîliği aynı şeyler olarak tanımlamak doğru mudur?**

Aslına bakılırsa en homojen zannedilen mezhepler dahil hemen bütün mezhepler ve ekoller bünyelerinde birtakım farklılıkları barındıra gelmişlerdir. Selefîlik ile onun modern versiyonlarından biri olan Vehhâbîlik arasındaki ilişki de bu tür bir ilişkidir. Selefîlik ile Vehhâbîlik arasında zihniyet, metot ve epistemoloji alanlarında çok büyük bir ortak payda vardır. Vehhâbîlik aslında selefî düşüncenin Necid bölgesi kültür ve şartlarına uyarlaması olarak değerlendirilebilir. Ancak çağdaş Selefîliğin sadece Vehhâbîlikten ibaret olmadığını da unutmamak gerekir. Öte yandan Vehhâbîliğin Suûd ailesi ve onların siyâsî-mâlî desteği sayesinde Suûd hanedânının resmî mezhebi haline geldiğini, buna bağlı olarak Vehhâbîliğin Suûd iktidarı ile etkileşime girerek diğer sivil selefî ekollerden bazı noktalarda farklılaştığını da unutmamak gerekir.

- **Selefîliğin/SelefîlerinEhl-i Sünnet ile ilişkisi hakkında bilgi verir misiniz?**

  Aslında bu iki kavramın paralel ve iç içe bir gelişim süreci yaşadıkları söylenebilir. *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları* adıyla yayınlanan doktora tezimizde bu iki kavramın ve Ehl-i Hadîs/Ashâbü'l-Hadîs kavramının tarihsel süreçte iç içe olduklarını ve paralel bir gelişme gösterdiklerini kaynaklara dayanarak göstermeye çalıştık. Ehl-i Sünnet kavramının el-Eş'ari ve el-Matürîdî tarafından kurulduğu şeklindeki yaygın anlayışın yanlışlığının ortaya konduğu bu çalışmamızda, Ehl-i Sünnet'in kurucu atalarının Ehl-i Hadîs/Ashâbü'l-Hadis olduğu sonucuna varılmıştır. İşte bu kuruluş döneminde Ehl-i Hadîs/Ashâbü'l-Hadîs çevrelerinin teolojileri için kullanılan nitelemelerden birisi de "Akidetü's-Selef (ve) Ashâbü'l-Hadîs" şeklindedir ki, bu da Selefîlik ile Ehl-i Hadîs iç içeliğini açıkça gözler önüne sermektedir.

  Ancak Ehl-i Sünnet tarihin hiçbir döneminde sadece Ehl-i Hadîs ya da selefiyye tarafından temsil edilen bir akım olmamıştır. Daha doğrusu Ehl-i Sünnet muayyen bir mezhebin adı olmaktan ziyâde bünyesinde birçok alt grubu barındıran bir "şemsiye kavram" olarak görülmelidir. Nitekim başta dört Sünnî fıkıh mezhebi, Eş῾arî ve Matürîdî mezhepleri ve bu iki mezhep öncesi İbn Küllab, el-Kalanisi ve el-Kerabisi gibi Ehl-i Sünnet imâmları, Ehl-i Hadîs, tasavvuf çevreleri, İslâm felsefecileri, zâhirîlik gibi birçok alt grubun tamamının adıdır, bu grupların hiç birisi tek başına Ehl-i Sünnet'i temsil etme yetki ve kapasitesi yoktur, bu alt grupların bu iddiada bulunmaları ise sadece mücerred birer iddiâdan ibarettir. Benzer durum Şîa için de söz konusu olup, Şîa aslında İmâmiyye, Zeydiyye, İsmâiliyye, Nusayriyye, Dürziyye gibi alt grupların tamamını kuşatan bir başka "şemsiye kavram"dır.

- **Modern dönemde Selefîler arasında bir ayrışmanın olduğunu biliyoruz. Bu gruplar ve ayrışma nedenleri hakkında bilgi verir misiniz?**

  Sadece modern dönemde değil klasik dönemde de Selefîlik birtakım farklılıkları bünyesinde barındıra gelmiştir. En kaba bir şekilde Selefîliği, Entelektüel Selefîlik ve Kaba/Avamî Selefîlik olarak ikiye ayırmak mümkündür. Öte yandan selefîlerin düşüncelerini yayma konusunda da kendi aralarında tebliğden şiddete varıncaya kadar geniş bir yelpazede yer aldıklarını söyleyebiliriz. Keza coğrafî farklılıklara ve bölgesel kültürlere bağlı olarak da selefî akımlar arasında nüanslar ortaya çıkabilmektedir. Keza siyâsete bakış açıları da selefî gruplar arasındaki ayrışmaların sebepleri arasında sayılabilir.

- **Selefî grupların birbirlerine bakışları nasıldır?**

  Bu konuda yapılmış kapsamlı araştırmalar olmadığı için kesin bir şey söylemek zordur. Mâmafih siyâsî, ekonomik ve sosyal meselelere dair görüş ve yaklaşımları aralarındaki ilişkilerde belirleyici olmaktadır. Bu konuda en öğretici örnek, selefî bir damardan beslenen İhvân-ı Müslimîn ile Mısır'daki diğer selefî grupların Mısır siyâsetinde takip ettikleri stratejilerde görülebilir. İhvân, rejim muhâlifi bir çizgide ilerlerken, diğer bazı selefî grup ve partilerin

kolaylıkla Mısır rejimi ile işbirliği yapabildikleri görülmektedir. Bu anlamda selefî gruplar arası ilişkilerin farklılıktan rekâbete, rekâbetten husûmete, husûmetten çatışmaya kadar çok farklı zeminlerde geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

- **Selefîlik ile Siyâsal İslâm veya Selefîlik ile İslâmcılık arasında bir ilişki kurmak mümkün müdür? Bu bağlamda Selefîlerin Siyâsal İslâmcılara bakışı nasıldır?**
  Elbette böyle bir ilişki kurulması mümkündür. Özellikle de çağdaş İslâm dünyasının en yaygın İslâmî hareketi olan İhvân-ı Müslimîn'in çeşitli İslâm ülkelerindeki siyâsî ya da yarı siyâsî faaliyetleri, keza bir başka selefî akım olan Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin Pakistan'daki siyâsî İslâm hareketi, bu ilişkinin gerçekliği konusunda önemli bir gösterge teşkil etmektedir. Mamafih Türkiyede'ki siyâsî İslâm'ın selefî, karakterli olmaktan ziyâde popüler/ avamî /sûfî kökenli olması, bütün siyâsî İslâm akımları ile Selefîlik arasında zorunlu bir ilişki kurulamayacağını açıkça gözler önüne sermektedir.

- **Selefîlik-İslâm Modernizmi arasında bir ilişki var mıdır? Her iki akımı aynîleştirmek doğrumudur?**
  Böyle bir ilişki kesinlikle söz konusudur. Yenilikçi İslâm Düşüncesinin iki pîri olarak kabul edilen el-Afgânî ve Muhammed İkbâl'den ve bizde Mehmet Âkif'ten başlayarak neredeyse bütün Yenilikçi İslâm düşünürlerinin Kur'ân ve Sünnet'e dönüş, bid'at ve hurâfelere karşı olma, Tevhîd konusundaki hassasiyet gibi konularda selefî çizgi ile paralel bir yol izledikleri söylenebilir. Ne var ki bu yenilikçi düşünürlerin entelektüel Selefîlik kavramına daha yakın, avamî/kaba Selefîlikten ise fersah fersah uzak entelektüeller olduklarını da vurgulamakta yarar vardır. Bu bakımdan bu iki akımın aralarındaki birtakım ortak paydalarına rağmen özdeşleştirilmeleri kesinlikle isâbetli değildir.

- **Selefîliğin Orta Asya ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde faaliyet gösterdiğini biliyoruz. Bu bağlamda genel olarak nerelerde hâkimdirler? Son yıllarda Selefîliğin yaygınlaşmasının sebebi nedir?**
  Selefîliğin yayılmasının, özellikle de avamî/kaba Selefîliğin yaygınlaşmasının başlıca sebepleri, başta Suûdi Arabistan olmak üzere körfez ülkelerinin Petro-dolarları sayesinde siyâsî-dinî bir hegemonya kurmak amacıyla Selefîliği araçsallaştırmaları, geleneksel İslâmî kültürün zaaf ve yetersizlikleri, bu geleneksel kültürün çağın meydan okumalarına cevap verememesi, İslâmî temel kaynakların geniş kitlelerin ulaşımına açılması, değerlerinden ciddî olarak uzaklaşmış ve savrulmuş olan İslâm dünyasının bu durumdan kurtulabilmesi için ilk döneme – asr-ı saâdete- dönme düşüncesi ve özlemi, ilk asırların idealize edilmesi *–hayru'l-kurûni karnî summellezîne yelunehum…*- mezheplerin, cemâat ve tarikatlerin dinî alanda arzettikleri dağınık,karmaşık ve çelişkili tablo, ve nihâyet "Tevhîd" , "cihâd" ve "emr-i ma'rûf ve nehy-i münker" kavramlarına verilen merkezi rol, selefî düşüncenin insanlara daha cazip görünmesine yol

açan faktörlerin en önemlileri arasındadır. Mamafih bu konuda ciddî alan araştırmalarına büyük bir ihtiyaç olduğu da ortadadır.

Inquiry - II[*]

Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU[**]

- **Could you please give some information about the sources of Salafism as a concept?**

  Salafism (as-Salafiyya) is a concept from late periods that was not present in the early centuries of Islam. (It should be noted that the concept of Salafism, which was used in Arabic in the pre-Islamic period, has been used as a religious term since the early periods, reaching beyond its basic meaning). It is fair to state that the intense use of Salafiyya concept in modern times dates back to the second half of the twentieth century.

  Salafiyyah as a religious concept suggests that the truest and most perfect Islamic interpretation was made by the Muslim generations of the first century, particularly the sahabah, tabi'un and taba at-tabi'un generations. However, while referring to the first generations, a selective attitude is adopted, and only the certain sections and people are cited rather than all of these generations. For that purpose, the phrase "as-salaf as-salih" was developed. It is a fact that this concept was interpreted differently by any group or person. Moreover, another fact is that people who had been regarded as "halaf" for a period were considered as "salaf" later. To summarize, the concepts of "salaf", comprehended and interpreted differently by different sections and people, may differ.

  Although it is believed that the concept of Salafiyyah is associated with Sunni Muslims, it should be noted that this concept is also referred to in other sects. For example, Shia Salafism is mentioned currently, in the present time.

- **What are the historical grounds that Salafism is based on?**

  Salafism currently can be accepted as the continuation of historical and traditional Salafism. Traditional Salafism is essentially the continuation of Ahl al-Hadith/Ashab al-Hadith traditions and conceptually the subsequent concepts of Ahl al-Hadith/Ashab al-Hadith. However, the roots of this movement, which dictates that ideologically the successors (al-halaf) should follow or even imitate

---

[*] This paper is the English translation of the study titled "Soruşturma-II" published in the 3th issue of *İlahiyat Akademi.* (Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU, "Soruşturma-II", *İlahiyat Akademi,* sayı: 1-2, 2015, s. 325-330.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

[**] Prof. Dr., Ankara University, Academic Member of the Faculty of Theology, e-mail: kirbasoglu@divinity.ankara.edu.tr

the predecessors (as-salaf), date back to the sahabah period. It is fair to state that sahabah members like Abdullah ibn Umar, who gave particular importance to imitating the Prophet, were the founding ancestors of Salafism according to the differentiation that was made by Hanafi ulama between the well-known sahabah members interested in fiqh and in narratives. However, it should be noted that tabi'un, who adopted "imitation" and followed the sahabah members, had a great role in the formation of Salafism ideology. After the tabi'un, this ideological movement was largely represented by Ahl al-Hadith/Ashab al-Hadith. The reason we preferred the word largely is that Ahl al-Hadith does not completely contain a homogenous structure. Instead, there are members of the Ahl al-Hadith movement who have reached beyond the method of imitation. However, it would not be wrong to state that the dominant approach in Ahl al-Hadith is based on "imitation".

This Ahl al-Hadith/Ashab al-Hadith ideology was represented by Hanbalism followers later, and the relevant approach was conveyed to the present time, revived and developed by people such as Muhammad ibn Abd al-Wahhab, who was influenced by the ideas of Ibn Taymiyyah, a Hanbali himself.

- **What are the positions of Ibn Taymiyyah and Muhammad ibn Abd al-Wahhab in Salafi ideology? Should the initial and essential separation in Salafi ideology be associated with Ibn Taymiyyah or Muhammad ibn Abd al-Wahhab?**

Certainly with Muhammad ibn Abd al-Wahhab! As Salafism became a political project with Muhammad ibn Abd al-Wahhab, such a separation can be mentioned in this regard. Moreover, if a comparison is to be made between Ibn Taymiyyah and Muhammad ibn Abd al-Wahhab, it is understood that Wahhabism represents an intellectual regression rather than advancement. As one of the cornerstones of Ibn Taymiyyah Salafism, he had philosophical/logical and Sufism/philosophical Sufism/theosophy knowledge to such degree that he could discuss various philosophical and theosophical traditions that reached his time. It should be implied that Muhammad ibn Abd al-Wahhab did not have the same knowledge. Many problems faced by Wahhabism today are probably based on these anti-intellectualism tendencies.

- **Is it correct to define Wahhabism and Salafism as the same concepts?**

All sects, including those regarded as the most homogenous and other various movements, have included certain differences up until now. The relationship between Salafism and Wahhabism, one of modern Salafism versions, has these characteristics. There is a great common ground based on ideology, methodology and the epistemology between Salafism and Wahhabism.

Wahhabism can be considered as the adaptation of Salafi ideology to the culture and conditions of the Najd region. However, it should be noted that modern day Salafism does not only consist of Wahhabism. Moreover, Wahhabism has become the formal sect of the Saudi dynasty with the political-financial support of the Saudi family. Accordingly, Wahhabism has been interacting with the Saudi administration and differed from other civil Salafism movements at certain points.

- **Could you please give information about the relationship of Salafism/Salafis with Ahl al-Sunnah?**

  It is fair to state that these two concepts have had a parallel and integrated development stage. In our doctoral thesis entitled *The Founding Fathers of Ahl al-Sunnah,* we aimed to indicate that these two concepts and Ahl al-Hadith/Ashab al-Hadith have been integrated and parallel in the historical process while referring to the relevant sources. This study indicated the common misbelief of the concept that Ahl al-Sunnah was formed by Al-Ashari and Al-Maturidi, and found that the founding fathers of Ahl al-Sunnah were Ahl al-Hadith/Ashab al-Hadith. One of the phrases used to reflect the theologies of Ahl al-Hadith/Ashab al-Hadith is "Akidat us-Salaf (and) Ashab al-Hadith", which clearly reflects the integration between Salafism and Ahl al-Hadith.

  However, no movement has been represented by Ahl al-Hadith or Salafiyyah in any period in Ahl al-Sunnah history. To be clearer, Ahl al-Sunnah should be regarded as an "umbrella (comprehensive) concept" that contains many sub-groups within its context rather than being the name of a particular sect. Moreover, it is the name of many sub-groups, such as; four Sunni fiqh sects, Ashari and Maturidi sects, Ahl al-Sunnah imams including Ibn Qullab, al-Qalanasi and Al-Qarabisi, Ahl al-Hadith and Sufism scholars, Islamic philosophers, and other apparent ideologies. None of these groups has the authority or capacity to represent Ahl al-Sunnah, and the claims of these groups in this regard are nothing but simple statements. A similar case is valid for Shia which is the extensive concept covering all sub-groups such as Imamiyya, Zaydiyya, Ismailiyya, Nusayriyya and Durziyya.

- **We know that there is a dissociation between Salafis in the modern era. Could you elaborate on these groups and the reasons for this dissociation?**

  Salafism has certain differences not only in the present time but also during the classical period. It can be roughly divided into two, as Intellectual Salafism and Public Salafism. However, it is fair to state that Salafism followers have had different approaches in a broad range, from notification to violence, in terms of expanding their Salafi ideologies. Moreover, nuances based on geographical

differences and regional cultures can be present among the Salafi trends. Their approaches towards policy can be among the reasons for difference between them.

- **How are the feelings of Salafi groups towards each other?**

  It is difficult to present a certain statement about this issue since the relevant studies are not extensive. However, their ideas and approaches towards political, economic, and social issues can be a determinant for the relationships between them. The most distinctive example for this can be found in the Egyptian policy strategies of Ikhwan al-Muslim, which supports a Salafi ideology, and other Salafi groups in Egypt. Ikhwan follows a regime-opposing path while some other Salafi groups and parties easily cooperate with the Egyptian regime. In this regard, it would not be wrong to state that relationships between the Salafi groups have been developed on many different grounds ranging from difference to competition, competition to animosity, and animosity to conflict.

- **Is it possible to form a relationship between Salafism and Political Islam or Salafism and Islamism? How are the feelings of Salafism followers towards Political Islamists in this regard?**

  It is certainly possible to establish such a relationship. Political or semi-political activities of Ikhwan al-Muslim, which is the most common Islamic movement of the modern Islamic world, and the political Islamic movement of Abu al A'la al-Mawdudi, another Salafi movement, in Pakistan are among the significant indicators regarding the reality of this relationship. However, the Salaf of the political Islamic movement in Turkey is popular/public/Sufi rather than having characteristics features, which clearly indicates that an obligatory relationship between all Islamic movements cannot be established.

- **Is there a relationship between Salafism and Islamic Modernism? Is it correct to consider them together?**

  Such a relationship is definitely present. It is fair to state that almost all Innovative Islamic philosophers ranging from Al-Afghani and Muhammad Ikhbal, who are regarded as two masters of Innovative Islamic Ideology, to Turkish Mehmet Akif, followed a path that is parallel to Salafism on issues such as adaptation of the basics of the Quran and Sunnah, opposition to innovations and superstitions, and sensitivity of Tawhid. However, it should be noted that these innovative philosophers are intellectuals who are closer to the intellectual Salafism concept but far away from the concept of public Salafism. Thus,

melting these two movements in the same pot despite some common characteristics is definitely not appropriate.

- **We know that Salafism has been active in many countries, particularly those in Middle Asia and Europe. Where are they more dominant in this regard? What is the reason for the expansion of Salafism in recent times?**
  The main reasons of the expansion of public Salafism include the instrumentalization of Salafism by Gulf countries, particularly Saudi Arabia, using petrodollars for the purpose of establishing a political-religious hegemony, the weakness and vulnerabilities of the traditional Islamic culture, failure of this traditional culture to react to the challenges of modern times, offering the Islamic basic works for large masses to access, the idea and longing to adopt the first era — asr al-Saadah — of the Islamic society, which has moved away from its basics and thus deviated from its path, for the purpose of recovering from its current state, idealizing the first centuries — hayr al-quruni qarni summallazinah yalunahum...— as well as the problematic, complicated and contradictory picture presented by the sects, congregations and cults in the religious field, and finally the central role assigned to the concepts of "Tawhid", "jihad" and "amr al-ma'ruf and nahy al-munkar" are among the most significant reasons for a more attractive appearance of Salafi ideology to the people. However, it is obvious that field studies in this discipline are greatly needed.

اللقاء الثاني*

أ. د. محمد خيري كرباج أوغلو

جامعة أنقرة – كلية الإلهيات: kirbasoglu@divinity.ankara.edu.tr

١. ما هو مصدر مفهوم السلفية؟

إن مفهوم السلفية كمفهوم لم يكن موجوداً في القرون الأولى للإسلام، وإنما هو نوع مختص بالقرون المتأخرة، وفي مقابل هذا لابد أن نوضح هنا أن مفهوم السلفية كمفهوم ديني بدأ استعماله في فترة مبكرة وفوق ذلك كانت كلمة سلفية كمصدر لغوي مستعملة فيما قبل الإسلام أيضاً، وأما مفهوم السلفية اليوم فإننا نستطيع أن نقول: إنه بدأ استعماله بعد منتصف القرن العشرين.

إن السلفية كمفهوم ديني هو اتجاه يزعم أن أصح وأكمل فهم للإسلام هو فهم الجيل الأول – القرون الأولى من الصحابة والتابعين وأتباع التابعين – ولكن عندما ينوهون بالجيل الأول لا يأخذونه برمته وإنما يختارون منهم طوائف وأشخاصاً معينين. ولإظهار هذا طوروا في مفهوم السلف الصالح ليلفتوا الأنظار للجيل الأول لكن ليس لكله بل لفئة محددة.

والحقيقة التي لا شك فيها أن هذا المفهوم يختلف مضمونه من كل طائفة إلى أخرى ومن كل شخص إلى آخر. والحقيقة الأخرى أيضاً أنه من كان خلفاً في فترة زمنية معينة يعد سلفاً لمن بعده. وبإيجاز قد يختلف السلف المرجو إتباعه عند كل طائفة أو شخص.

قد يُظن غالباً أن مفهوم السلفية مفهوم خاص بالعالم السني، لكننا نجده عند المذاهب الأخرى أيضاً، فعلى سبيل المثال فإنه من المفيد التحدث عن سلفية شيعية في واقعنا اليوم.

٢. ماهي الجذور التي يستند عليها التاريخ السلفي؟

نستطيع أن نقول: إن السلفية اليوم هي امتداد للسلفية التقليدية وهي في الأصل امتداد لأهل الحديث ويأتي بعده من الناحية الاصطلاحية. ولكن هذه العقلية التي تؤمن بأن الخلف لابد له من اتباع السلف بل بتقليده يرجع أصوله إلى عصر الصحابة.

والطريقة التي اتبعها العلماء الأحناف في تقييم الصحابة وتقسيمهم إلى معروف بالفقه ومعروف بالرواية يدل على أن المعروفين بالرواية – وهم الذين يهتمون بتقليد النبي ﷺ تماماً خاصة بالرجوع إلى مصادرنا كعبد الله بن عمر وأمثاله – نستطيع أن نقول: إنهم الأجداد المنشئون لفكر السلفية.

ولا ننسى الدور الرئيسي في تشكيل الفكر السلفي الذي قام به التابعون وذلك في السير على درب الصحابة الذين أخذوا التقليد أساساً لهم. ثم من بعد التابعين أصحاب الحديث الذين مثلوا هذا النهج بشكل كبير وسبب قولنا مثلوه بشكل كبير؛ لأن أصحاب الحديث ليسوا على وتيرة واحدة وقطعة متجانسة بل على

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Soruşturma-II" التي نشرت في العدد الأول والثّاني من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (محمد خيري كرباج أوغلو، اللقاء الثّاني، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٥، العدد: ١-٢، ص ٣٢٥-٣٣٠). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

العكس نجد من أصحاب الحديث من خرج على النهج التقليدي وخالفه. ولو قلنا: إن الفكر السائد عند أهل الحديث هو التقليد لم نكن قد جانبنا الصواب. والحنابلة هم الذين مثلوا نهج أهل الحديث في العصور المقبلة. وفي يومنا هذا فإن أشخاصاً من أمثال محمد بن عبد الوهاب الذين تأثروا بأفكار ابن تيمية الحنبلي نقلوا هذه الأفكار وأحيوها وطوروها.

٣. ما هو موقع ابن تيمية ومحمد بن عبد الوهاب في الخط السلفي؟ وهل نقطة التحول في اتجاه الخط السلفي يبدأ من ابن تيمية أم من محمد بن عبد الوهاب؟

لا شك أنه يبدأ من محمد بن عبد الوهاب؛ لأنه به صارت السلفية برنامجاً سياسياً؛ لذا من الممكن أن نقول: إن نقطة التحول بدأت به. وإذا أردنا أن نجري مقارنة بين ابن تيمية ومحمد بن عبد الوهاب من الناحية الثقافية فلا بد أن نقول إن الوهابية تمثل الرجوع إلى الخلف والتدهور ولا تمثل التقدم.

لأن ابن تيمية – وهو من اللبنة الرئيسة للسلفية – استطاع أن يجادل التيارات المختلفة من الفلسفية والصوفية التي وصلت إلى زماننا؛ لأنه كان على علم عميق بالمنطق والفلسفة والتصوف الفلسفي، فاستطاع من خلالها أن يجادل. فأما محمد عبد الوهاب فقد كان محروماً من هذه الكيفية العلمية ولعل أسس المشكلات التي تواجهها الوهابية اليوم تكمن في اتجاهاتها اللافكرية واللاثقافية.

٤. هل نستطيع تعريف السلفية والوهابية على أنهما شيء واحد؟

لو نظرنا إلى المذاهب التي يعتقد أنها متجانسة لوجدنا أن كل مذهب وتيار يكمن في داخله بعض الاختلافات. والعلاقة بين السلفية وبين إحدى النماذج الحديثة بها وهي الوهابية هي العلاقة من النوع نفسه. فإن بين السلفية والوهابية قواسم مشتركة كثيرة بالنسبة للعقلية والوسائل ونظرية المعرفة؛ لأننا نستطيع أن نقيم الوهابية على أنها تكييف الفكر السلفي لثقافة منطقة نجد بشروطها وأوضاعها. لكن ينبغي أن لا ننسى أن السلفية الحديثة ليست عبارة عن الوهابية فقط ومن ناحية أخرى لا ننسى أيضاً الارتباط بين الوهابية وآل سعود ودعمهم لها سياسياً ومادياً ما جعلها المذهب الرسمي لآل سعود. بالإضافة إلى أن تفاعل الوهابية مع السلطة السعودية جعلها تختلف في بعض النقاط عن بعض الاتجاهات الأخرى السلفية غير الرسمية (المدنية).

٥. ماهي علاقة السلفية أو السلفيين بأهل السنة؟

نستطيع أن نقول إن هذين المفهومين تطورا بشكل مواز ومتداخل. وإنني في رسالة الدكتوراه المنشورة باسم «الأجداد المنشئون لأهل السنة» ألقيت الضوء على هذين المفهومين ومفهوم أهل الحديث وعلى سلسلة الأحداث التاريخية ومدى تطورهما المتوازي والمتداخل معتمدا في ذلك على المصادر. وفي رسالتنا هذه التي بينا فيها خطأ الفكر السائد الذي يعتقد أن مؤسس أهل السنة هم الأشاعرة والماتريدية قد وصلنا فيها إلى أن الأجداد المؤسسين لأهل السنة هم أهل الحديث. ففي طور النشأة هذا كان من المصطلحات الدينية المستعملة لأصحاب الحديث وبيئتهم مصطلح عقيدة السلف وأصحاب الحديث ما يظهر للعيان التداخل الموجود بين

السلفية وأهل الحديث. لكن لم يكن السلفية وأهل الحديث في أي مرحلة من مراحل أهل السنة وتاريخها النزعة العامة أو التيار الوحيد والرئيسي. أو بعبارة أصح لابد لنا أن نرى أن «أهل السنة» لم تكن اسماً لمذهب معين بل كانت شمسية عامة تجمع تحتها طوائف مختلفة متفرعة من هذا العموم. علماً بأن المذاهب الفقهية الأربعة ومذهب الأشاعرة والماتريدية ومن قبلهما كابن كلاب واللانسي والكرابيسي وأمثالهم من أئمة أهل السنة وأهل الحديث وأهل التصوف والفلاسفة المسلمين وأهل الظاهر كلهم داخلون تحت هذا المسمى وإن كانوا فرقاً مختلفة. فليس لأحد من هذه الفرق أو الأشخاص الصلاحية في أن يمثل ويستوعب ويحتكر أهل السنة وحده. ومن يدعي هذا من هؤلاء يعتبر ادعاؤه مجرد ادعاء لا دليل عليه. الشيء نفسه ينطبق على الشيعة أيضاً فإنها شمسية جامعة تجمع تحتها طوائف متفرعة من إمامية وزيدية واسماعيلية ونصيرية ودرزية.

٦. **نعلم أن بين السلفية الحديثة اختلافات فما هي أسباب هذه الاختلافات التي بين المجموعات السلفية الموجودة حالياً؟**

قد حوت السلفية في داخلها ولاتزال اختلافات ليس في العصور الحديثة فقط بل في العصور الكلاسيكية المتقدمة. وبعبارة صريحة، نستطيع أن نقسم السلفية إلى قسمين سلفية مثقفة وسلفية عوام فظة. ومن جهة أخرى فإن موضوع نشر الفكر السلفي فيه اختلاف عريض ومنوع في الداخل السلفي؛ فمن متخذ لنهج التبليغ ومن مستعمل للشدة. وكذا الاختلافات الجغرافية والثقافات الإقليمية أسهمت في وجود فوارق طفيفة فيما بين الاتجاهات السلفية. وأيضاً النظرة للسياسة كانت سبباً في انفصالات فيما بين الفرق المنتمية للتيار السلفي.

٧. **ماهي نظرة السلفية إلى بعضهم بعضاً؟**

لا توجد بحوث شاملة تحتوي جميع جوانب هذا الموضوع لذا لن نستطيع الإجابة بشكل قاطع عن هذا السؤال، إلا أن أفكارهم تجاه المسائل السياسية والاقتصادية والاجتماعية ووجهات نظرهم تحدد العلاقة فيما بينهم. ولعل أبرز مثال يوضح ذلك هو: الاستراتيجيات التي اتبعها الإخوان المسلمون، ومنهم ذوو ميول سلفية، وأصحاب الاتجاهات السلفية الأخرى في السياسة المصرية. ففيما كان الإخوان يتجهون في خط مخالف للنظام الحاكم كان من المشاهد أن بعض الاتجاهات السلفية والأحزاب تتعاون وبسهولة مع النظام المصري. وليس من الخطأ أن نقول إن العلاقات بين الاتجاهات السلفية فيما بينها بدأت تتطور في أرضية مختلفة جداً وذلك من الاختلاف إلى المنافسة ومن المنافسة إلى الخصومة ومن الخصومة إلى التنازع.

٨. **هل يوجد علاقة وارتباط بين السلفية والإسلام السياسي أو بين السلفية والإسلاميين؟ ومن هذا المنطلق ماهي نظرة السلفية للإسلاميين السياسيين؟**

لا شك أنه توجد علاقة من هذا النوع وبالأخص في النشاطات السياسية أو النصف سياسية في مختلف البلدان الإسلامية لجماعة الإخوان المسلمين التي تعد الأكثر انتشاراً في العالم الإسلامي المعاصر. وكذا التيار السلفي الآخر الممثل بأبي الأعلى المودودي وفي حركته الإسلامية السياسية الموجودة في باكستان. كل هذا

مؤشر حقيقي على وجود هذه العلاقة إلا أن كون الحركة الإسلامية في تركيا عوامية وصوفية المنشأ تكشف لنا وبوضوح عدم حتمية العلاقة بين السلفية وتيارات الإسلام السياسية.

٩. هل يوجد علاقة بين السلفية والحداثة الإسلامية؟ وهل يصح أن نعد الاتجاهين شيئاً واحداً؟

لا شك في وجود هذه العلاقات، فإن أقطاب الحداثة في الفكر الإسلامي - وهم: الأفغاني ومحمد إقبال، وعندنا محمد عاكف، ومن سار على نهجهم -والسلفية يتبعون خطاً متوازياً في مسائل منها: الرجوع إلى الكتاب والسنة، والاعتراض على البدع والخرافات، والحساسية بالنسبة لمسائل التوحيد وما شابه ذلك إلا أنه تجدر الإشارة إلى أن أصحاب الحداثة من هؤلاء المفكرين هم أقرب إلى مفهوم السلفية المثقفة وهم بعيدون تماماً عن سلفية العوام الفظة. فمن هذا المنطلق ومع وجود بعض القواسم المشتركة بين كل من التيارين إلا أنه ليس صحيحاً البتة مماثلة كل منهما للآخر.

١٠. نعلم أن للسلفية فعاليات كثيرة في شتى دول العالم وعلى رأسها أوربا وشرق آسيا فمن هذا المنطلق ما مدى تأثيرها وبشكل عام؟ وما هي أسباب انتشارهم في السنوات الأخيرة؟

إن أهم أسباب انتشار السلفية - وبوجه خاص سلفية العوام الفظة - هي:

- جعل السلفية وسيلة لإنشاء هيمنة سياسية عن طريق البترودولار والتي تدعمها دول الخليج وعلى رأسهم السعودية.
- وعجز الثقافة الإسلامية التقليدية عن إيجاد أجوبة شافية لتحديات العصر الراهن.
- ووصول المصادر والمراجع الأساسية لشرائح واسعة من الجماهير.
- وبعد العالم الإسلامي وبشكل جدي عن قيمه.
- وفكرة الرجوع إلى العصر الأول والتشوق إلى عصر السعادة للتخلص من مآزقه.
- وجعل العصور الأولى مثالية «خير القرون قرني ثم الذين يلونهم».
- الواقع الديني المشاهد - من التشتت والتمزق والاختلاط والتناقض - الذي وقعت فيه المذاهب والجماعات والطرق الصوفية.
- وأخيراً الدور الرئيسي المعطى لمفاهيم التوحيد والجهاد والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، والتي كانت من أهم الأسباب التي جعلت الفكر السلفي يجذب انتباه كثير من الناس.

ومع كل ذلك نجد احتياجاً كبيراً لإجراء بحوث ودراسات جدية في هذا الموضوع.